

Мар'яна Близнюк
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Поляруш Н. С.

ПОНЯТТЯ ПРО ЕКСПРЕСІОНІЗМ ЯК ТЕЧІЮ АВАНГАРДИЗМУ З ЇЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯМ ПОЗИТИВІСТСЬКИХ ТЕНДЕНЦІЙ РЕАЛІЗМУ, НАТУРАЛІЗМУ ТА ІМПРЕСІОНІЗМУ

Анотація. У статті розглянуто становлення течії авангардизму та експресіонізму, відстежено особливості вияву цих течій у літературі, подано їх визначальні риси. Проаналізовано механізм взаємодії експресіонізму з авангардизмом, імпресіонізмом, реалізмом, натуралізмом.

Ключові слова: експресіонізм, авангардизм, реалізм, натуралізм, імпресіонізм.

Annotation. This article examines the development of avant-garde and expressionism trends, tracks the peculiarities of the manifestation of these trends in literature, and presents their defining features. The mechanism of interaction of expressionism with avant-garde, impressionism, realism, naturalism is analyzed.

Keywords: expressionism, avantgarde, realism, naturalis, impressionism.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою ідентифікувати, описати і проаналізувати явище літературного експресіонізму з-поміж течії авангарду. На відміну від розвитку авангардного руху на Заході, де часто модерн переростав у експресіонізм, в українському мистецтві експресіонізм як окремий напрямок не прозвучав так гучно.

Дослідженню феномену експресіонізму й особливостей його становлення і розвитку присвячена низка робіт представників сучасної філософсько-естетичної думки. За останні два десятиліття

опубліковано численні праці про експресіонізм О. Астаф'єва, В. Барчан, А. Білої, Т. Гаврилів, Н. Костенко, Н. Мафтин, С. Маценки, М. Моклиці, А. Островської, В. Пахаренка, Л. Петренко, П. Рихла, Г. Сиваченко, С. Хороба, О. Черненко, Г. Яструбецької, Н. Яцків та ін.

Метою дослідження є філософсько-естетичний аналіз українського експресіонізму та його впливу на світ мистецтва сьогодення.

Експресіонізм (нім. expressionismus, англ. expressionism, фр. expressionisme, від лат. expressio: вираження) – течія авангардизму, що виникла в німецькому мистецтві як заперечення позитивістських тенденцій реалізму, натуралізму, імпресіонізму, як критичне переосмислення досвіду романтиків і символістів, драматургії Ю.-А. Стріндберга, Ф. Ведекінда, антицивілізаційної лірики В. Вітмена, «проклятих поетів» (Ш. Бодлер, А. Рембо, Лотреамон), творчість Г. фон Гофмансталя, малярської спадщини В. Ван Гога, Дж. Енсора, особливо Е. Мунка та ін. [Яструбецька, 2001: 401].

Основний творчий принцип – відображення загостреного суб'єктивного світобачення через гіпертрофоване авторське «Я», напругу його переживань та емоцій, бурхливу реакцію на дегуманізацію суспільства, знеособлення в ньому людини, на розпад духовності, засвідчений катаклізмами світового масштабу початку ХХ ст. Експресіонізм як стильова тенденція невдовзі постав самостійним стилем з притаманними йому ознаками катастрофізму, динамічності, трагічного напруження, апеляцій до теми смерті, експресіоністичною стилістикою, гротесково-гіперболічною образністю, тяжінням до духовного ідеалу. Експресіонізм характеризується гострим відчуттям покинутості людини, яка опинилася наодинці з нескінченним стражданням.

Основні положення естетичної концепції експресіонізму представлено в статті «Літературні течії в Європі в першій чверті 20-го віку» О. Білецького і монографії «Експресіонізм та експресіоністи. Література, малярство, музика сучасної Німеччини» (за редакцією С. Савченка, 1929), у працях Леся Курбаса, О. Бургардта, М. Бажана, В. Петрова. Сам термін «експресіонізм» запровадив у літературно-науковий обіг у 1911 р. засновник часопису «Штурм» Х. Вальден. Він вважав, що мистецтво не зображує, а виражає сутність життя. На переконання експресіоністів, митець не повинен наслідувати зовнішній світ, а може навіть деформувати його у своїх художніх полотнах.

Так, послідовники експресіонізму були і в Україні. В українській літературі експресіонізм започаткував Василь Стефаник. У стильову течію експресіонізму частково вписується творчість Миколи Куліша («97»), Миколи Бажана (збірка «17-й патруль»), а особливо проза Миколи Хвильового (зокрема твір «Я (Романтика)»), Івана Дніпровського, Юрія Липи, Тодося Осьмачки. Окремі риси експресіонізму має поезія Євгена Плужника, особливо це стосується творів його першої збірки «Дні».

Творчість Василя Стефаника (1871-1936) – яскраве свідчення засвоєння українською прозою найновіших досягнень європейських літератур, зокрема поезики експресіонізму. І. Франко дав влучну характеристику раннього мистецького хисту прозаїка, назвавши його «надто добрим знавцем народної мужицької душі», а психологічну оповідь В. Стефаника визначив як «дійсний срібний проймаючий тон правдивого, широкого і глибокого чуття». З ім'ям В. Стефаника в українську прозу увійшла манера письма, якою передають найтонші, найскладніші почуття. «Він не пише, він ножем крає, сокирою валить, огненною сльозою перепалює ваше серце і вашу совість наскрізь» [Лепкий, 1997: 36], – так

Б. Лепкий визначає концептуальний варіант Стефаникового експресіонізму.

Власне, визначальними ознаками експресіонізму в літературі є зосередженість на описах людських станів, пов'язаних із хвилюванням, страхом, відчаєм, самотністю, спустошеністю, нерідко істерією тощо; різка критика соціально-політичної дійсності; протест проти війни, дегуманізації суспільства, занепаду духовності; свідомо деформація картин дійсності, тяжіння до абстрактного узагальнення, фантастики; гострота проблеми вини і покарання. Тільки в стражданні розкривається глибинна сутність людини, тому мистецтво експресіонізму – це художнє дослідження сенсу випробування, страждань і смерті. Персонажі експресіоністичного твору часто залишаються віч-на-віч із власною приреченістю, автор ставить їх у межову ситуацію, коли всі цивілізаційні «домовленості» життя і смерті зруйновані. Мета експресіоністів – показати усі аспекти життя без ідеалізації, домінування експресивної сили динамізму у психіці людини.

Натомість авангардизм (від фр. *avant* – попереду та *garde* – охорона) – умовний термін на означення загальних новаторських напрямів у художній культурі ХХ ст. Основні ознаки: руйнування традиційних форм, інтуїтивне сприйняття дійсності, динамізм, фрагментарність, незвичайні виражальні засоби, новий тип героя – людини вольової, духовно активної. Авангардизм охоплює стильові течії: футуризм, експресіонізм, конструктивізм, дадаїзм, сюрреалізм, абстракціонізм, кубізм.

Авангардизм у літературі – це явище, що виникає періодично як реакція на певні процеси в суспільстві та самій літературі. Це течія модернізму, його складова частина. У західноєвропейській літературі авангард активізувався в 60-ті рр.; у 80-90-ті рр. – в українській літературі. Авангардизм виявився в певні періоди

творчості Б. Брехта, П. Неруди, Д. Бурлюка, Й. Бехера, М. Семенка, В. Поліщука. Поетичний авангард ставить перед собою завдання – різке відмежування від старих, віджилих традицій і докорінне оновлення поезики на всіх рівнях: проблемно-тематичному, мовностильовому, жанровому, формальному. На цьому наголошують всі дослідники авангардизму: А. Погрібний, Л. Таран, В. Пахаренко, В. Моренець, Н. Білоцерківець та ін. Отже, авангардизму в літературі належить очищувальна роль.

В українській поезії ХХ ст. можна вирізнити три хвилі розвитку поетичного авангарду. Перша хвиля – це так званий історичний авангардизм 1910-1930 рр., представниками якого були Валерій Поліщук, Михайло Семенко, ранній Микола Бажан. Проте на початку 1930-х рр. усі естетичні здобутки поетів-авангардистів були нівельовані під тиском репресій і засилля соціалістичного реалізму як «єдино правильного творчого методу». Друга хвиля – творчість поетів діаспори повоєнної доби (Юрія Тарнавського, Емми Андіївської) та деяких шістдесятників (Івана Драча, Миколи Вінграновського). Третя хвиля – це так звана «нова хвиля», постмодернізм – відродження авангардизму в кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. Представники цього стильового напрямку: угруповання «Бу-ба-бу» (Юрій Андрухович, Віктор Неборак, Олександр Іранець), «Пропала грамота» (Юрко Позаяк, Семен Либонь, Віктор Недоступ), «ЛуГоСад» (Іван Лучук, Назар Гончар, Роман Садовський); «Нова дегенерація» (Іван Андрусяк, Іван Ципердюк, Павло Вольвач, Олесь Ульяненко, Євген Пашковський).

Імпресіонізм – мистецька течія, котра виникла в 1860-х роках та остаточно сформувалася на початку 20 століття у Франції. Засновники імпресіонізму – як і символізму та експресіонізму – діяли на противагу реалізму (особливо неокласицизму і натуралізму). Імпресіоністи намагаються відтворити витончені особисті враження та спостереження миттєвих відчуттів, схопити

мінливі ефекти світла – проте на відміну від неокласицизму не зобов'язувалися об'єктивно відображати реальність, а натомість поділитися почуттями зі спостерігачем, вплинути на нього.

У прозі імпресіоністи зосереджуються на фіксації швидкоплинної динаміки людських почуттів, роблять акцент на враження: фрагментарний опис об'єктів, замовчування, натяки на таємне. У поезії переважають витончені пейзажні замальовки; медитативно-музичний характер; асоціативність, звукопис. Українськими імпресіоністами можна вважати М. Коцюбинського, В. Стефаника, М. Черемшину.

Таким чином, імпресіонізм та експресіонізм – два мистецькі напрямки, що зійшлися своїми протилежними світоглядними настановами на переломі XIX і XX сторіч. «Головна розбіжність між імпресіонізмом та експресіонізмом – у світогляді» [Пахаренко, 2001: 57]. Панування імпресіонізму в мистецтві та літературі Західної Європи тривало приблизно від 1860 до 1910 року. Імпресіонізм був завершенням реалістичного напрямку, тому переборення імпресіонізму – це водночас переборення і завмирання в мистецтві та літературі всіх реалістичних тенденцій. Імпресіоністи вірили, що тільки в моментальному досвіді препарованої дійсності вони можуть знайти сенс. Проти цього виступили експресіоністи, які твердили, що великою помилкою є потреба розкладати об'єктивну дійсність на дрібні атоми, щоб досягти сутності. Адже, на їхню думку, мистецтво й дійсність знаходяться в тому ж середовищі. Це виявляється в їхніх творах частим зверненням до селянських та робітничих тем, бо там ця простота і примітивність не замасковані. Вислови Василя Стефаника, що, мовляв, йому більше відповідає селянська тематика, ніж інтелігентська, ще більше нас у цьому переконує. Таким чином, експресіонізм із його прагненням віднайти в так званій «новій людині» усе

цілком просте зумовив, врешті, заперечення позитивістських тенденцій реалізму, натуралізму й імпресіонізму.

Адже реалізм (XIX ст – наші дні) базувався на правдивості; зображенні типових характерів у типових обставинах; змальовував соціальні конфлікти і суперечності в житті суспільства; обґрунтовував поведінку і психологію людини впливом соціального середовища; толерував соціально-критичний пафос; демократичність. Представники реалізму в українській літературі: С. Васильченко, О. Кобилянська, О. Гончар, П. Загребельний, О. Довженко, М. Стельмах, В. Винниченко, М. Хвильовий, В. Дрозд, Є. Гуцало.

Так само й натуралізм (остання третина XIX – перші десятиліття XX ст.) прагнув максимально можливої об'єктивності, точності, відсутності авторських оцінок. Поведінку людини трактував впливом не лише соціального, але й біологічного середовища. Схилявся до поглибленого інтересу до фізіологічних імпульсів людської поведінки, проблем спадковості, статі, фаталізму тощо. Представники натуралізму в українській літературі: О. Кониський, Б. Грінченко, Олена Пчілка, Н. Кобринська, Г. Хоткевич, М. Яцків, В. Винниченко.

Своєрідний принцип деестетизації втілено в авангардизмі, який проповідує орієнтацію на зближення мистецтва з життям (під «життям» розумілися прояви науково-технічного прогресу). Авангардизм повертав, як би це не суперечило їх теоретичним настановам, до звичайного фактографізму доби «новішого реалізму» (І. Франко). Авангардисти лишилися за межами краси, натомість запропонували естетичне «ніщо».

Модерністське розуміння краси включає в себе обов'язкове поняття гармонії. Краса – ідеал, з якого вигнані будь-яка дисгармонія, всяка ницість. Переживання краси – переживання гармонійного стану. Можна навіть констатувати, що мистецтво експресіонізму

досить тісно пов'язане з проблемою Апокаліпсису, нехай навіть індивідуального. Ні модерністський ідеалізований погляд на смерть, ні авангардистська клоунада з масками смерті й катафалками мистецтв жодним чином не співмірні з «естетикою смерті», яка є і причиною, і результатом екстатичних переживань експресіоністів. Це концептуальна переділлка, що розмежовує модерністів, авангардистів і експресіоністів.

Ще один принципово важливий момент, який розводить усі три феномени по різних художніх територіях: проблема співвідношення «я – світ». Про авангардизм уже було сказано, що «я» перебуває у вигнанні; модернізм зберігає автономність і «я», і світу. Експресіонізм прагне обертання всередині авторського «я», ставить крапку зсередини «я». «Я» і світ злиті, спаяні силою авторського переживання («аж пальці викручувались з болю і я гриз їх» – В. Стефанік).

Тамара Гундорова вважає, що «імпресіонізм, символізм, неоромантизм, експресіонізм, натуралізм, неокласицизм, звичайно, перепліталися між собою і рідко оформлялися в окремі школи» [Гундорова, 1997: 13].

Загалом експресіонізм здобув виняткову прихильність і популярність, викликавши тим справжній бунт в мистецтві проти змеханізованого світу. Експресіонізм, що почався як реакція проти імпресіонізму, пройшов кілька етапів у своєму розвитку. Дійшовши до крайнощів безпредметної, абстрактної творчості, він зник як окрема течія. Отже, експресіонізм – не авангардизм. Експресіонізм, хоч формувався в надрах авангардизму, але, маючи інші художні інтереси, уподібнився до модернізму, виявляючи і з ним істотні відмінності.

Література

1. Астаф'єв О. Експресіонізм. *Українська мова та література*. 2002. № 13. С. 44–47

2. Біла А. Український літературний авангард : пошуки, стильові напрямки. Монографія. Видання друге, доповнене і перероблене. Київ : Смолоскип, 2006. URL: <https://kursoviks.com.ua/f/47.monografiyaukrainskiyliteraturniyavangard.doc>

3. Брюховецька О., Астаф'єв О., Корчова О., Петрова О, Бірюльов Ю., Баканурський А. Експресіонізм. Енциклопедія Сучасної України: онлайн-версія / редкол.: І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. URL: <https://esu.com.ua/article-18833>

4. Гаврилів Т. Експресіонізм: страх непристосованої свідомості. Експресіонізм : зб. наук. праць; [упоряд. Т. Гаврилів]. Львів : ВНТЛ-Класика, 2002. С. 72–93.

5. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація; [наук. ред. Марія Зубрицька]. Львів : Літопис, 1997. 297 с. (Наук. видання).

6. Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1. URL : <https://archive.org/details/literaturoznavchat1/page/n321/mode/1up?view=theater>

7. Колощук Н. Термін «авангард» в історії української літератури ХХ століття. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/18377/1/termin_avangard.pdf

8. Лепкий Б. Присвяти Василеві Стефаникові : збірник. Тернопіль : Лілея, 1997. 100 с.

9. Ніколенко О., Конєва Т., Орлова О. Основні тенденції розвитку прози ХХ століття : навчальний посібник. Полтава : АСМ, 2010. URL: <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/Николенко.pdf>

10. Пахаренко В. Експресіонізм. *Українська мова та література*. 2001. № 29-32. С. 57–61.

11. Український поетичний авангард кінця ХХ ст. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/teoriya-literaturi/2681-ukrajinskij-poetichnij-avangard-kintsya-xx-st>

12. Яструбецька Г. Дискурс імпресіонізму та експресіонізму в українській прозі 20-х років ХХ століття. *Вісник Харківського національного університету*. Серія «Філологія». 2001. № 520. Вип. 33 : Філологічні аспекти дослідження дискурса. С. 399–404.

13. Яструбецька Г. Координати експресіонізму в стильовому просторі В. Стефаника. «Покутська трійця» й літературний процес в Україні кінця ХІХ – початку ХХ століть (До 130-річчя від дня народження Василя Стефаника і Леся Мартовича) : матеріали наукової конференції (Дрогобич, 14-15 травня 2001р.) / [ред. кол. : Стефанія Андрусів та ін.]. Дрогобич, 2001. С. 323–329.

Близнюк Мар'яна Вікторівна – здобувачка СВО магістра факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 035.01 Філологія. Українська мова та література). **Наукові інтереси:** історія української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Вероніка Нікандрова
Наук. керівник – к. філол. н., ст. викл. Зелененька І. А.

НАУКОВІ ПОГЛЯДИ НА МИСТЕЦЬКУ СИЛЬВЕТУ ВІЛЬГЕЛЬМА ФОН ГАБСБУРГА

Анотація. У статті простежено особливості становлення Василя Вишиваного (Вільгельма фон Габсбурга) як національного лідера й мистця, окваліфіковано його переконання та шлях до усвідомлення